

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра банківської справи
(найменування кафедри)

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

“ ” _____ (підпис)
201 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності «072 Фінанси, банківська справа та страхування»
(шифр та найменування спеціальності)
за магістерською програмою професійного спрямування
«Управління діяльністю банків на фінансовому ринку»
(назва магістерської програми)

на тему: **«Розвиток оверсайта платіжних систем в Україні»**
(назва теми)

Виконавець:

студентка центру заочної форми
навчання

Задорожна А. О.

(прізвище, ім'я, по батькові)
/підпис/

Науковий керівник:

К.е.Н, ст.викладач

(науковий ступінь, вчене звання)

Деркач Ю.Б.

(прізвище, ім'я, по батькові)
/підпис/

ОДЕСА – 2019

АНОТАЦІЯ

Задорожна А.О. «Розвиток оверсайта платіжних систем в Україні»,
кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності «072 Фінанси, банківська справа та страхування»
за магістерською програмою «Управління діяльністю банків на фінансовому ринку»,
Одеський національний економічний університет
м. Одеса, 2019 рік

Кваліфікаційна робота магістра складається з трьох розділів. Об'єкт дослідження – економічні відносини, пов'язані з функціонуванням платіжних системи, що забезпечують перерозподіл фінансових ресурсів в країні.

У роботі розглядаються теоретичні аспекти сутності платіжної системи та класифікація її видів, механізм проведення центральними банками різних країн оверсайта платіжних систем.

Проаналізовано кількісні показники діяльності платіжної системи СЕП; карткових платіжних систем та систем переказу коштів, а також результати їх оверсайта.

Запропоноване дослідження сприятиме удосконаленню процедури проведення оверсайта платіжних систем, підвищенню ефективності та безперервності їх функціонування, що забезпечуватиме підтримку фінансової стабільності в країні, зниження рівня системного ризику в банківській системі. Запропоновані регулятивні новації сприятимуть активному впровадженню інноваційних рішень, збільшуючи конкуренцію на ринку в інтересах споживачів платіжних послуг.

Ключові слова: банк, послуга, платіжний інструмент, платіжна система, оверсайт

ANNOTATION

Zadorozhna A. «Payment Systems Oversight Development in Ukraine»,
(students surname and initials) (work title)
thesis for Master degree in specialty «072 Finance, Banking and Insurance» under the program
«Management of bank activity in the financial market»,
Odessa National Economic University
Odessa, 2019

The Master's qualification work consists of three sections. Object of study - economic relations related to the functioning of payment systems that ensure the redistribution of financial resources in the country.

The theoretical aspects of the essence of the payment system and classification of its types, the mechanism of the overseas payment systems by the central banks of different countries are considered in the work.

The quantitative indicators of activity of the BOT payment system are analyzed; card payment and funds transfer systems, as well as their overnight results.

The proposed study will help improve the procedure for conducting overnight payment systems, improve the efficiency and continuity of their operation, which will support financial stability in the country, reduce the level of systemic risk in the banking system.

The proposed regulatory innovations will contribute to the active implementation of innovative solutions, increasing competition in the market for the benefit of consumers of payment services.

Keywords: bank, service, payment instrument, payment system, overnight

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ	
1.1 Поняття та види платіжних систем.....	6
1.2 Міжнародні стандарти регулювання діяльності платіжних систем.....	17
1.3 Порядок проведення оверсайта платіжних систем в Україні.....	25
Висновки до першого розділу.....	30
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ	
2.1 Аналіз діяльності платіжної системи СЕП	31
2.2 Аналіз діяльності карткових платіжних систем.....	41
2.3 Аналіз діяльності систем переказу коштів.....	47
Висновки до другого розділу.....	52
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ НАГЛЯДУ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ	
3.1 Оцінка результатів оверсайта платіжних систем	54
3.2 Напрями удосконалення вітчизняного оверсайта платіжних систем	60
3.3 Світовий досвід регулювання ринку платежів в умовах розвитку цифрових технологій.....	65
Висновки до третього розділу.....	73
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап економічного розвитку світової економіки характеризується зростаючою взаємодією фінансових ринків, обумовленою процесами глобалізації. Світова фінансова криза позначила проблему необхідності підтримки фінансової стабільності, тобто здатності окремих елементів фінансової системи, в тому числі платіжних систем, забезпечувати своєчасний і ефективний перерозподіл фінансових ресурсів.

НБУ, відповідаючи як на виклики глобальної економіки, так і вітчизняної, успішно виконував свою функцію оверсайту платіжних систем, спрямовану на забезпечення їх безперервного та ефективного функціонування.

Однак, в останні роки український платіжний ринок постійно розвивається як кількісно, так і якісно. Зазначене потребує удосконалення регулювання діяльності платіжних систем, яке ще не повністю відповідає міжнародним стандартам. Необхідність удосконалення процедури оверсайта платіжних систем підсилюється бурхливим розвитком цифрових технологій, що створюють нову фінансову реальність, нові можливості та виклики для центральних банків різних країн світу.

Теоретичним та методологічним питанням дослідження оверсайту платіжних систем присвячено праці провідних учених в галузі банківської справи, фінансового менеджменту, маркетингу. Вітчизняними авторами цих досліджень є: Ю. Бакаліна, О. Вовчак, С. Міщенко, Б. Вишивана, Н. Козій та інші. Вагомий внесок зробили й такі зарубіжні економісти як Т. Коккола, О. Ламфалусі, П. Тамаров, В.Білоусова та інші.

Віддаючи належне науковим розробкам вітчизняних і зарубіжних учених, слід зазначити, що науковий аналіз у цій сфері тільки починається і важливі теоретико-методологічні та практичні питання, пов'язані з оверсайтом платіжних систем є невирішеними. Зазначене визначає

актуальність теми дипломної роботи.

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних та методологічних засад проведення оверсайту платіжних систем та надання практичних рекомендацій щодо удосконалення цієї діяльності центрального банку.

Завдання дослідження:

узагальнити теоретичні засади сутності платіжних систем та дослідити їх види відповідно до традиційних та новітніх класифікаційних ознак;

дослідити міжнародні стандарти регулювання діяльності платіжних систем;

проаналізувати нормативно-правові акти, що регулюють порядок проведення оверсайа платіжних систем в Україні;

дослідити діяльність платіжної системи СЕП;

оцінити сучасні тенденції діяльності карткових платіжних систем;

проаналізувати особливості функціонування систем переказу коштів;

оцінити результати оверсайта платіжних систем в Україні;

визначити напрями удосконалення оверсайта платіжних систем;

дослідити світовий досвід регулювання платіжного ринку в умовах розвитку цифрових технологій.

Об'єктом дослідження є економічні відносини, пов'язані з оверсайтом платіжних системи, що забезпечують функціонування фінансового ринку.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти реалізації центральним банком країни оверсайта платіжних систем.

Методами дослідження є загальнонаукові прийоми і методи досліджень:

метод системної оцінки;

метод аналізу і синтезу;

метод групування,

порівняння та узагальнення економічних показників;

статистичні, математичні методи;

метод спостереження.

Інформаційна база дослідження є наукові праці щодо особливостей функціонування платіжного ринку; практичні дослідження з питань діяльності платіжних систем; міжнародні, вітчизняні, законодавчі, нормативні акти, що регулюють діяльність платіжних систем, їх членів та учасників, порядок використання платіжних засобів; аналітичні звіти НБУ; матеріали періодичних видань та Інтернет-ресурси.

ВИСНОВКИ

В процесі дослідження було з'ясоване наступне:

1. Найбільш повним є наступне визначення платіжної системи: у вузькому сенсі платіжна система зазвичай інтерпретується як міжбанківська система грошових переказів, у широкому - її слід розглядати з функціональної та інституційної точок зору. З функціональної точки зору платіжна система - це набір інструментів, процедур та міжбанківських систем платежів, з інституційної - це структура, що забезпечує за допомогою встановлених процедур і юридичних норм взаємодію між своїми учасниками і надає можливість здійснювати розрахунки з використанням різних засобів платежу.

2.Різноманітність виконуваних функцій платіжними системами, множинність учасників, специфіка обслуговуваних грошового обороту є основними причинами існування різноманітних традиційних видів платіжних систем, які зазвичай розглядаються досить докладно. Проте, поява в останні роки інтернет-платіжних систем, схем розрахунків віртуальними валютами, які є важливими інноваціями в сфері платежів, вимагають доповнення традиційних критеріїв класифікації.

3. На початок 01.01.2019 р. в Україні здійснювали діяльність такі платіжні системи: одна оптова платіжна система; 5 карткових платіжних систем; роздрібні системи переказу коштів, серед яких: 8 створених банками, 12 створених небанківськими установами; 8 внутрішньобанківських; 7 створених нерезидентами.

4. Єдиною оптовою платіжною системою в Україні є СЕП, яка забезпечує здійснення більше 90% міжбанківських переказів у національній валюті в межах України; є інфраструктурною та технологічною основою для реалізації грошово-кредитної політики НБУ; здійснює розрахунки у іншій платіжній системі «ПРОСТІР», учасниками якої є 60% банків України.

5. Операції, здійснені картковими платіжними системами, сконцентровані у системах «MasterCard» та «Visa». Зазначеними платіжними системами було здійснено близько 99 % усіх операцій з платіжними картками, НПС «ПРОСТІР» займає третє місце на картковому ринку (менше 2 % операцій).

6. Станом на 01.01.2019 року найбільший обсяг транскордонних переказів як в Україну, так і за її межами здійснено з використанням системи «Western Union» , другу місце посідає «MoneyGram». Найбільший обсяг внутрішньодержавних переказів у межах України здійснено з використанням системи переказу коштів “Поштовий переказ”.

7. За результатами оверсайту платіжних систем НБУ виявив наступні порушення: надання послуг з порушенням правил платіжних систем, узгоджених Національним банком; недотримання вимог щодо захисту прав користувачів послуг; незабезпечення безперервності діяльності та захисту інформації; надання недостовірної звітності; недотримання лімітів та обмежень, встановлених законодавством .

8. За результатами перевірок об’єктів оверсайта у 2018 р. НБУ застосовував лише письмове застереження. Варто відмітити, що робота платіжних систем у 2018 році якісно покращилась, оскільки у 2017 році НБУ був вимушений застосувати наступні заходи: письмове застереження щодо усунення порушень; призупинення надання окремих видів послуг; виключення з реєстру платіжних систем учасників і операторів послуг; адміністративний штраф.

9. Процедура оверсайта платіжних систем в Україні потребує подальшого удосконалення:

впровадження *оверсайта платіжних інструментів*, які широко використовуються для ініціювання переказів у платіжних системах;

співпраця із Федеральною резервною системою США щодо систем «Вестерн Юніон» («WesternUnion»), визнаною НБУ соціально важливою, та платіжною системою – «МаніГрем» («MoneyGram»), віднесеною до

категорії важливих платіжних систем.

здійснення НБУ оверсайта міжнародних платіжних систем, створених резидентами, за оверсайт яких, НБУ несе головну відповідальність.

10. Підписання Законопроекту «Про платіжні послуги», сприятиме кооперації між фінансовими компаніями в інтересах споживача, захисту персональних даних клієнтів, а також збільшенню конкуренції в сфері роздрібних платежів. Однак, відсутність у НБУ необхідних методик, щодо регулювання інноваційних бізнес-моделей і інструментів платіжного ринку потребує впровадження регуляторних новацій. «Регулятивні пісочниці» дозволяють тестувати нові інструменти, продукти та бізнес-моделі в контрольованому середовищі без необхідності дотримуватися всіх без винятку нормативні вимоги, що сприятиме більш активному впровадженню інноваційних рішень, які виходять на платіжний ринок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравченко І. С. Визначення сутності поняття «платіжна система» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Fin_pr_2014_3_20.pdf
2. Federal Reserve Policy on Payment System Risk [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.federalreserve.gov/paymentsystems/files/psr_policy.pdf
3. Коробейникова О. М. Теоретико-методологический анализ сущности локальных платёжных систем / О. М. Коробейникова // Современная экономика: проблемы, тенденции, перспектив. – 2013. – №9. – С. 94–108.
4. Коваль Н. О. Особливості функціонування платіжних систем України на сучасному етапі їх розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1441>
5. Зверяков М. І. Управління фінансовою стійкістю банків: навчальний посібник [Текст] / М. І. Зверяков, В. В. Коваленко, О. С. Сергеева. - Одеса: Атлант, 2014. - 484 с.
6. Ющишина Л. О. Електронні платіжні системи у міжнародній практиці та їх застосування в Україні / Л. О. Ющишина, С. М. Сало // Економічні науки. – 2012. – №9. – С. 508–513.
7. Савинская Н. А., Белоглазова Г. Н. Национальная платежная система России: проблемы и перспективы развития / Н. А. Савинская, Г. Н. Белоглазова. – СПб.: СПбГУЭФ, 2011. – 131 с.
8. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05 квітня 2001 року N 2346-III зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>
9. Glossary of terms related to payment, clearing and settlement systems [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/glossaryrelatedtopaymentclearingandsettlementsystems.pdf?ab0084ae8df09dcee52028cd76244b9d>
10. Кочергин Д. А. Современная интерпретация и классификация

платёжных систем / Д. А. Кочергин // Финансово-кредитная система. Бюджетное, валютное и кредитное регулирование экономики. – 2017. – №1. – С. 93–96.

11. Кравченко І. С. Визначення сутності поняття «платіжна система» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Fin_pr_2014_3_20.pdf.

12. Балакіна Ю. С. Класифікація платіжних систем з точки зору їх оверсайта / Ю. С. Балакіна // Бізнес-інформ. – 2014. – №9 – С. 286–291.

13. Платежные системы. Учебное пособие / Под редакцией С.Е. Дубовой, А.С. Обаевой. — Киров: МЦНИП, 2014. — 453 с.

14. A Glossary of Terms Used in Payments and Settlement Systems. // The Committee on Payments and Market Infrastructures. BIS, 2014. — September (Updated).

15. Міщенко С. В. Вдосконалення системи безготівкових роздрібних платежів / Світлана Володимирівна Міщенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – С. 22–28.

16. Науменкова С. Регулирование денежного обращения на основе использования методов и инструментов денежно-кредитной политики / С. Науменкова, С. Мищенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2013. – Вип. 6(147). – С. 66–71.

17. Вовчак О. Д., Шпаргало Г. Є., Андрейків Т. Я. Платіжні системи: Навч. посібник. – К.: Знання, 2008. – 247 с.

18. Черномор В. Теоретичні засади, стан і практика розвитку платіжних систем в Україні / В. Черномор. // Схід. – 2017. – №1. – С. 32–37.

19. Руцишин Н. М. Платіжна система та безпека її функціонування / Н. М. Руцишин, З. Р. Костак. // Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – 2017. – №19. – С. 452–456.

20. Report of the Committee on Interbank Netting Schemes of the Central Banks of the Group of Ten countries (Lamfalussy Report) / Bank for International Settlements. – 1990. – С. 41

21. Тамаров П. А. Наблюдение как задача центрального банка по совершенствованию и развитию платежных систем / П. А. Тамаров // Деньги и кредит. – 2011. – №2. – С. 15–23.

21. Тамаров П. А. О роли кредитной организации в платежной системе / П. А. Тамаров // Банковское дело. – 2012. – №8. – С. 50–59.

22. Principles for financial market infrastructures. // The Committee on Payment and Settlement Systems and Technical Committee of the International Organization of Securities Commissions. – 2012. – С. 182.

23. Про схвалення Концепції запровадження нагляду (оверсайта) за платіжними системами в Україні: постанова Правління Національного банку від 15.09.2010 № 426. // Національний банк України. – 2010.

24. Про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

25. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 N 679-XIV, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14>

26. Про затвердження Положення про нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків: постанова Правління Національного банку України від 28.11.2014 № 755. // Національний банк України. – 2014.

27. Методика комплексного оцінювання системно важливих платіжних систем: Постанова Правління Національного банку України від 24 вересня 2015 року № 635 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0635500-15>

28. A glossary of terms used in payments and settlement systems [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/cpss00b.pdf>

29. Про здійснення операцій з використанням електронних платіжних засобів: Положення НБУ від 05.11.2014 № 705 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0705500-14>

30. Звіт з оверсайта платіжних систем за 2018 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=92100568>

31. Аналіз платіжного ринку України 2018 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.visnuk.com.ua/uploads/media/file/2019/02/25/6fd3ec2f45e8fd66a59efd6233679247ef934445.pdf>

32. Балакіна Ю. С. Оверсайт платіжних систем у контексті підтримки фінансової стабільності. / Юлія Станіславівна Балакіна // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2017. – №6. – С. 85–100.

33. Климчук А. В. Проблеми розвитку платіжної системи України та шляхи їх вирішення. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://intkonf.org/klimchuk-a-v-stetsenko-n-a-problemirozvitku-platizhnoyi-sistemi-ukrayini-ta-shlyahi-yih-virishennya/>

34. Балакіна Ю. С. Діяльність «карткових» платіжних систем в Україні та нагляд за ними / Ю. С. Балакіна // Актуальні проблеми фінансової системи України: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів і студентів (м. Черкаси, 6-7 травня 2014 р.) / Черкаський державний технологічний університет. – Черкаси:, 2014. –с. 4-6

35. Солонинка З. Б. Перспективи запровадження та розвитку національної системи масових електронних платежів / З. Б. Солонинка, О. В. Метлушко. // Гроші, фінанси і кредит. Економіка і суспільство.. – 2017. – №13. – С. 1213–1220.

36. Central bank oversight of payment and settlement systems [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.bis.org/publ/cpss68.pdf>

37. Руцишин Н. М. Платіжна система та безпека її функціонування / Н. М. Руцишин, З. Р. Костак. // Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – 2017. – №19. – С. 452–456

38. Балакіна Ю. С. Оверсайт платіжних систем в Україні : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Балакіна Юлія Станіславівна. - Київ, 2019. – 381 С.

39. Oversight framework for direct debit schemes [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/oversightframeworkdirectdebitsschemesen.pdf?e905f818fca682a33fba6205972d82e3>.

40. Guide for the assessment of direct debit schemes against the oversight standards [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/guideassessmentdirectdebitsschemes201411.en.pdf?23f9928e1f6d367a6ebecad3c885ab77>

41. Назаренко В. О. Розвиток законодавчого забезпечення нагляду (оверсайта) за платіжними системами в Україні. Актуальні питання реформування правової системи України: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 1-2 липня 2016 р.) / ГО «Правовий світ». – Дніпро, 2016. С. 62-65.

42. Очимовская Татьяна. Цифровая революция добьет банки / Власть денег. – 2015 – № 5 // Татьяна Очимовская [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/economics/tsifrovaya-revolyuetsiya-dobet-banki-08052015185300>.

43. Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on payment services in the internal market, amending Directives 2002/65/EC, 2009/110/EC and 2013/36/EU and Regulation (EU) No 1093/2010, and repealing Directive 2007/64/EC // Official Journal of the European Union. L 337. 23.12.2015. Pp. 35-127.

44. Data Sharing and Open Data for Banks [Electronic resource] // UK Government Official website [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/382273/141202_API_Report_FINAL.PDF

45. Opening up UK Payments // HM Treasury. March 2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/221903/consult_opening_up_uk_payments.pdf

46. A New Regulatory Framework for Payment Systems in the UK // Payment Systems Regulator. PSR PS1 5/1. March 2015. P. 14. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.nap.edu/read/21824/chapter/9>

47. Деркач Ю.Б. Перспективи розвитку розрахунків з використанням платіжних карток в умовах діджиталізації / Ю.Б. Деркач // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [Трансформація фінансово-кредитних відносин в умовах цифрової економіки], (13-14 червня 2019 р.), м. Одеса, 2019. – С.77-80.

48. Treleaven P., Financial Regulation of Fintech // The Journal of Financial Perspectives: FinTech. Vol. 3. No. 3. Winter 2015. P. 8.

49. Project Innovate: Call for Input. Feedback Statement. // Financial Conduct Authority. FS14/2. October 2014.

50. Regulatory Sandbox // Financial Conduct Authority. November 2015.

51. Banking Authorisation Process // Financial Conduct Authority. January 2014.

52. Knight D., Regulatory Sandbox and Innovative Regulation // K&L Gates. 09.06.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.fintechlawblog.com/2016/06/regulatory-sandbox-and-innovative-regulation/>.

53. Програма розвитку фінансового сектору (USAID/FINREP-II) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.finrep.kiev.ua/structure/news_ua.php

54. Регулювання сфери фінансових послуг в праві Європейського Союзу та перспективи адаптації законодавства України / Т. А. Вовк, Г. В. Друзенюк, Г. С. Зугравий, Т. В. Качка; за ред. С. О. Шевчука; Центр порівняльного права при Міністерстві юстиції України. К., 2016.- 212 с.

55. Annual Report of the Euro Retail Payments Board 2015-2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: 236 <https://www.ecb.europa.eu/paym/retpaym/euro/html/index.en.html>